

Streszczenie

Ziemie Zachodnie i Północne stały się jednym z kluczowych punktów w polityce polskich władz po II wojnie światowej. Wynikało to ze zmian geopolitycznych prowadzonych przez mocarstwa alianckie w trakcie i pod koniec II wojny światowej. Miało to związek przede wszystkim z pozycją Niemiec w nowym globalnym porządku, który miał zostać odgórnie ukształtowany. Na konferencjach „wielkiej trójki” przynależność Ziem Zachodnich i Północnych została faktycznie rozstrzygnięta. Mimo, że polska dyplomacja i nowo władze komunistyczne chętnie przywoływały ten motyw w publicznych przemówieniach nie miały one jednak większego wpływu na ostateczną decyzję. Czas pomiędzy zakończeniem wojny, a wyborami w styczniu 1947 to pierwszy etap przyswajania nowego obszaru do państwa polskiego. Cechuje ten krótki okres przede wszystkim duży chaos spowodowany m.in. zniszczeniami, niespójnymi działaniami administracyjnymi oraz samej ludności. Powstają instytucje do opanowywania sytuacji, niemniej daleko do jej uporządkowania. Podobnie wygląda to na gruncie polskiej kinematografii. Jeszcze w trakcie II wojny światowej funkcjonują pierwsze organizacje filmowe, kręcące głównie kroniki, przede wszystkim z działań frontowych. Teraz jednak odradzająca się branża filmowa potrzebuje stabilizacji i solidnego zorganizowania, aby rozpocząć właściwą pracę twórczą.

Stopniowe odbudowywanie kraju, w drugiej połowie lat czterdziestych spowodowało, że zaczęto myśleć o nowym podejściu do filmu fabularnego. Temu miały służyć przede wszystkim Zjazdy: w Wiśle i Szczecinie, które wprowadziły doktrynę socrealizmu do dziedzin twórczych. Status Ziem Zachodnich i Północnych jest w tym czasie nie do końca pewny na gruncie międzynarodowym. Trwają również migracje ludności oraz wysiedlenia. Funkcjonuje w dużym stopniu wizerunek Ziem Zachodnich i Północnych jako terenu pełnego niebezpieczeństw. Na to nakłada się obraz stworzony przez oficjalną propagandę jako „raju utraconego”, „ziemi ojczystej”, do której Polacy powracają po długim zniewoleniu jej przez siły germańskie. To podwójne postrzeganie nie odcisnę jednak zbyt dużego piętna na dziedzinie wytwórczości filmowej. Dopiero zwiększenie propagandy i zwrócenie uwagi społeczeństwa na potencjał gospodarczy i produkcyjny przyniosło określony skutek w postaci konkretnych obrazów filmowych, zbliżonych do poetyki promowanej przez państwo. Ich bohaterów cechowała pewna schematyczność, dość wyraźny wydźwięk ideologiczny oraz wskazanie postaw niewłaściwych społecznie.

Z powodu rozmaitych czynników socrealizm ostatecznie nie zakorzenił się tak mocno w polskiej wytwórczości. W całym kraju można było odczuć powiew upływu czasu, swoistej stabilizacji, także materialnej. Jednocześnie następowały pierwsze, inspirujące kontakty z twórczością zagraniczną. Na gruncie kinematografii powstaje w wyniku tego tzw. „Polska Szkoła Filmowa”. Jej istota sprowadzała się do modyfikacji (lub wręcz odrzucania) dotychczasowego spojrzenia na dzieło twórcze. Obraz Ziem Zachodnich i Północnych ulega pewnej ewolucji. Po raz pierwszy powstają nowe wątki lub punkty widzenia dla tej tematyki. Ziemie Odzyskane zyskują status tła do rozgrywania psychologicznych postaw ludzi oraz przewartościowania dotychczasowych wartości. Wykryształowanie takiej sytuacji umożliwiała odpowiednia atmosfera społeczno-polityczna skupiona wokół tzw. „Października 1956 roku”. Trwała ona jednak dość krótko, gdyż już u progu kolejnej dekady polityka wobec środowisk twórczych, a także całej branży filmowej uległa ponownemu zaostreniu i weryfikacji.

Lata sześćdziesiąte to z jednej strony właśnie pogorszenie położenia kinematografii, ale z drugiej także rozrost twórczości filmowej, korzystającej teraz z dużej palety możliwości konwencji gatunkowych. Istotnym czynnikiem, który na to wpłynął była m.in. tzw. literatura, sięgająca po motywy przygodowe, romansowe czy satyryczne. Miało to oczywiście również uwarunkowania na płaszczyźnie życia codziennego, okresu rządów Władysława Gomułki. Poza już utrwalonym kinem wojennym pojawiają się filmy krytycznie patrzące na historię najnowszą (zwłaszcza okres stalinizmu) lub nieco żartobliwie ukazując, że model funkcjonowania Ziem Zachodnich i Północnych na taśmie filmowej uległ znaczącej ewolucji.

Celem głównym pracy jest próba odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób kino polskie odzwierciedlało proces kształtowania tożsamości i znaczenia Ziem Zachodnich i Północnych dla państwa polskiego, zarówno na gruncie społecznym, jak i politycznym. Za pomocą jakich konwencji, narracji i obrazów filmy fabularne opowiadały o tych terenach i mieszkańcach. Poza zasadniczym celem rozprawy, starano się również ukazać filmowy motyw Ziem Zachodnich i Północnych jako swego rodzaju świat wyobrażony. Chodziło również o określenie, do jakiego stopnia i w jakim zakresie filmy fabularne stały się „narzędziem” propagandowym, utrwalającym politykę władz komunistycznych, na ile zaś twórcy i realizatorzy potrafili zachować własną konwencję i autonomię twórczą. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że w polskim piśmiennictwie brakuje pracy poruszającej rolę filmu w budowaniu wizerunku Ziem Zachodnich i Północnych. Nie trudno, więc dostrzec lukę badawczą, którą niniejsza praca mogłaby wypełnić.

W rozprawie wykorzystano przede wszystkim metody stosowane w badaniach

historycznych. Dominuje zwłaszcza metoda historyczna oraz metoda badań porównawczych, pozwalających uchwycić podobieństwa, analogie, związki między różnymi trendami i konwencjami filmowymi. Wśród zastosowanych technik badawczych dominowała analiza źródeł, w tym przypadku filmów. Ograniczono natomiast metodologię charakterystyczną dla badań filmoznawczych, koncentrując się na technikach realizacji filmu.

Pierwszy rozdział to lata powojenne i okres stalinizmu. Tutaj zasygnalizowane są wydarzenia, na gruncie polityki wewnętrznej i dyplomacji, kluczowe dla omawianej problematyki jak: formowanie oficjalnej władzy komunistycznej, posunięcia rządowe w kwestii polityki wobec Ziemi Odzyskanych, wybory I 1947 r. oraz układ zgorzelecki (VII 1950 r.). W sprawach filmowych, których dotyczy drugi podrozdział, zasadnicze kwestie obejmowały organizację i funkcjonowanie branży. W podrozdziałach trzecim i czwartym przechodzę do analizy i interpretacji poszczególnych gatunków filmowych: filmu wojennego oraz dramatu obyczajowego. Drugi rozdział to etap „odwilży”, związany z latami 1954 – 1960. W tym miejscu kluczowe problemy polityczne i społeczne skupiają się na gruncie wydarzeń „Czerwca” i „Października” 1956 r. W wymiarze filmowym sygnalizuję przeobrażenia organizacyjne oraz poetykę tzw. „Polskiej Szkoły Filmowej”. W podrozdziałach trzecim i czwartym przywołuję gatunek filmu wojennego o zabarwieniu politycznym oraz kolejno filmu wojennego psychologicznego. Podrozdział piąty dotyczy komedii, natomiast szósty filmu obyczajowego o zabarwieniu psychologicznym. Trzeci rozdział rozprawy obejmuje lata 1960 – 1970. Kluczowe zagadnienia kształtujące politykę wewnętrzną, zagraniczną i sprawy społeczne to przede wszystkim: Milenium Chrztu Polski (1966 r.), wydarzenia „marcowe” (1968 r.) oraz wydarzenia Grudnia 1970 r., które doprowadzają E. Gierka do władzy i kończą epokę W. Gomułki. Jednocześnie podpisany zostaje układ z RFN o normalizacji stosunków państwowych. W drugim podrozdziale omawiam przede wszystkim poetykę „nowej fali” oraz zmiany jakie zachodzą w podejściu do funkcjonowania branży filmowej. Podrozdział trzeci dotyczy historycznego filmu wojennego. W kolejnej części omawiane są filmy psychologiczno-obyczajowe. W piątym podrozdziale analizuję komedie. Przedostatni przywołuje filmy obyczajowe. Do ostatniej części zaliczyłem „Sól Ziemi Czarnej”, ze względu na wyrazistą specyfikę autorską reżysera.

Szczecin, dn. 08.01.2019